

Elektromágneses sugárzások és biológiai rendszerek

Ionizáló és nem-ionizáló sugárzások

Fény – Biológiai hatások - Fényforrások

Dr. Fidy Judit
egyetemi tanár
2017 április 5

Sugárzások és biológiai rendszerek

Ionizáló és nem-ionizáló sugárzások

Látható fény (nem ionizáló)

Röntgensugárzás (ionizáló)
(Röntgen-cső, szerkezetvizsgálat, diagnosztika)

(Magsugárzások és nagy energiájú röntgen sugárzás
orvosi alkalmazásai → „Orvosi fizika” MSc)

Mai kérdés:

Milyen tulajdonság alapján mondjuk egy folyadékról, hogy
„Newton-i folyadék”?

emlékeztető

Fotonenergia fogalma:

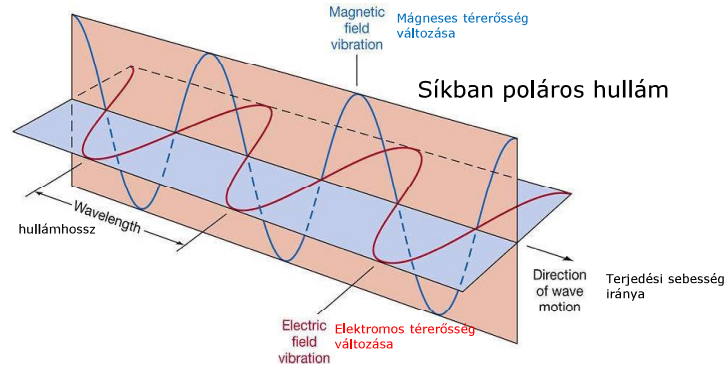
Planck, Einstein $E_{\text{foton}} = h * f = h * \frac{c}{\lambda}$

Fotonenergia egysége: elektron-volt, eV

$$1 \text{ eV} = \underbrace{1.6 \times 10^{-19} \text{ C}}_{\text{elektron töltése}} \times 1 \text{ V} = 1.6 \times 10^{-19} \text{ Joule}$$

1 Volt feszültséggel gyorsított elektron energiája

Elektromágneses hullámok - emlékeztető

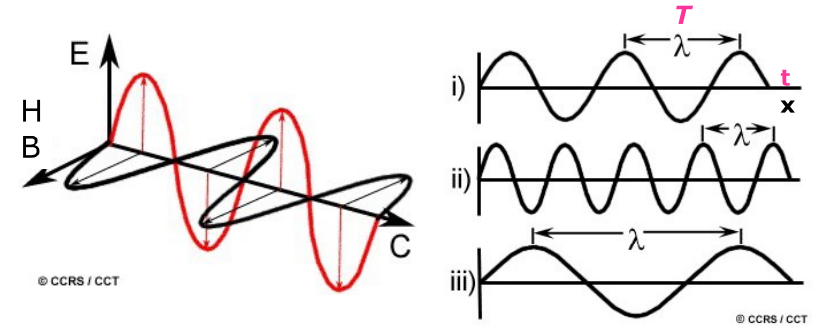

$$E = E_{\max} \cdot \sin \left(2\pi \frac{t}{T} + 2\pi \frac{x}{\lambda} + \Phi \right)$$

$$B = B_{\max} \cdot \sin \left(2\pi \frac{t}{T} + 2\pi \frac{x}{\lambda} + \Phi \right)$$

Az elektromos és mágneses térerősség változásnak azonos a fázisa és a periodicitása (T, λ)

EM hullámok – paraméterek – emlékeztető (Huygens elv, diffrakció, interferencia)

$$c = \lambda / T, \quad f = 1/T, \quad c = f \cdot \lambda (m/s)$$

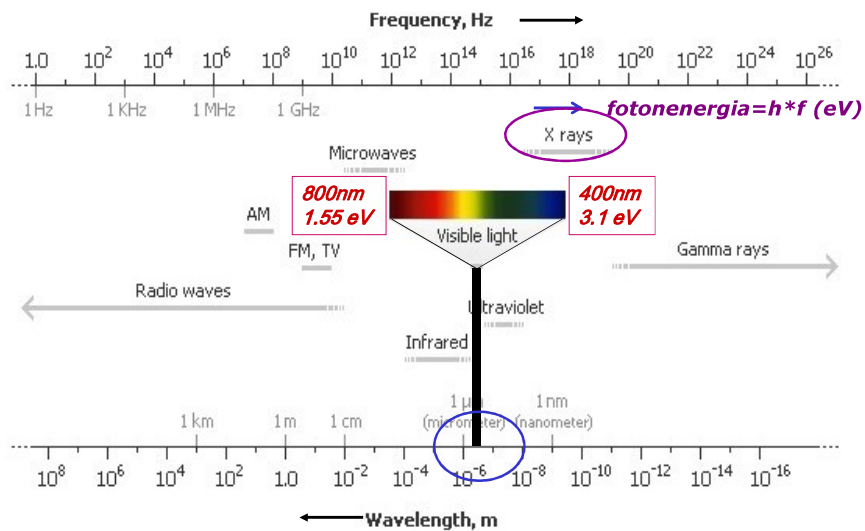
$$c = 299,792,458 \text{ m/s vákuumban}$$

$$c = \frac{E}{B}$$

Fény – Röntgen sug. : elektromágneses hullámok

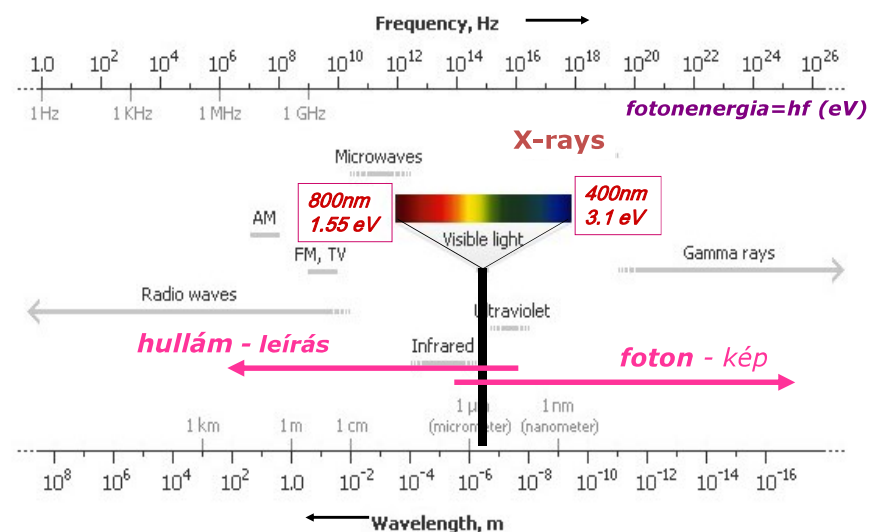
Logaritmikus skála

$10^{-9} \text{ m} = 1 \text{ nanometer}$

Elektromágneses hullámok – kettős természet ?

Logaritmikus skála

Fény – Biológiai hatások

A fény biológiai hatásai

A hatás alapja energiaátadás a biológiai „anyag”-nak.
Energiaátadás = **fényelnyelődés**

Szemponatok:

Milyen mechanizmust jelent a fényabszorpció?
Mi nyeli el?
Milyen mélyre jut?
Milyen szöveteket ér fény?
Fénnyel kiváltott reakciók, terápiás beavatkozások.

A fény terjedésének és anyagi kölcsönhatásainak értelmezéséhez mind a hullám- mind a foton-leírást használjuk

Kettős természet

- **hullám**

Huygens elv, diffrakció, **interferencia**

- részecske: **foton** (energia-kvantum)

fotoelektromos hatás, energiaátadás anyagoknak
kvantált energiaadagokban, kölcsönhatásokban
partnere az elektron

A fényelnyelés mechanizmusa (modellje)

foton-kép

izolált atomok, molekulák

fényfoton elnyelése → elektron-gerjesztés

$$E_{n+1} - E_n = h \cdot f = h \cdot \frac{c}{\lambda}$$

A fény-elnyelés energetikai feltétele

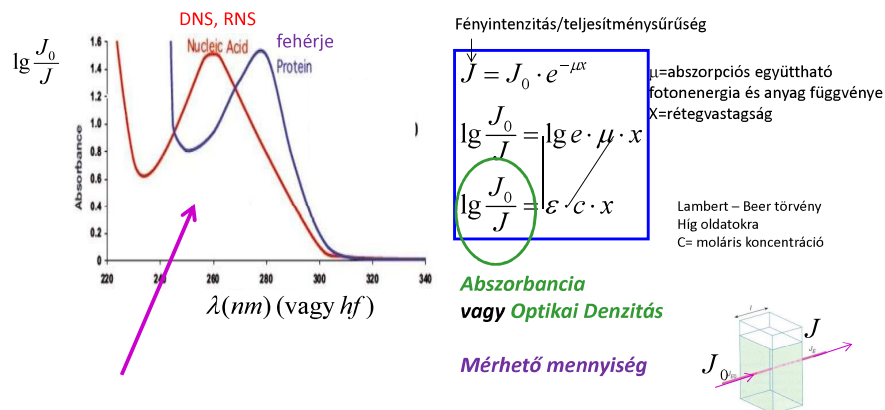
függ a hullámhossztól --- fotonenergiától

Várható-e egy anyagban fényabszorpció? Honnan tudjuk?

Abszorpciós spektroszkópia - spektrofotometria

Milyen fotonenergiákon van abszorpció – a molekula elektronállapotaitól függ

Abszorpciós spektrum

Optikai elektron-átmenetek

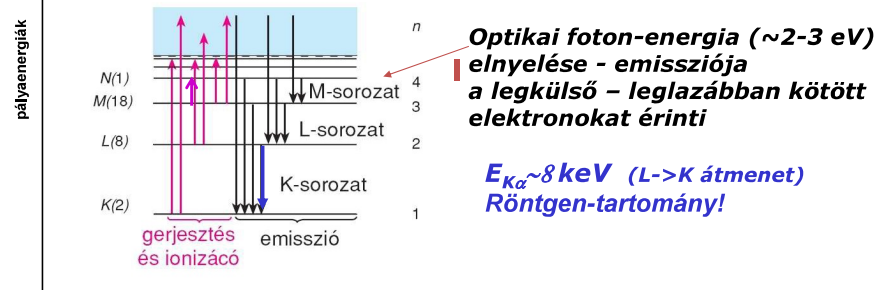
izolált atomok, molekulák

FOTON $\leftrightarrow$ ELEKTRON

abszorpció és emisszió foton-képpen

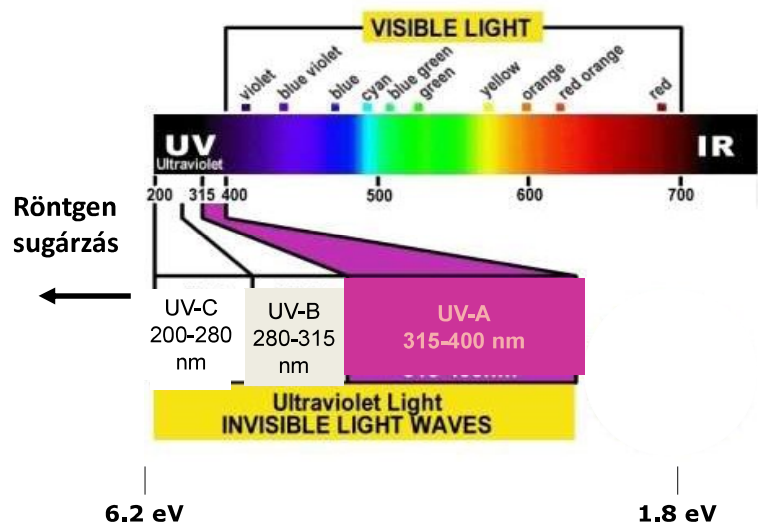
Sok-elektronos rendszerek elektron-energiái

Egyszerű példa: Cu atom

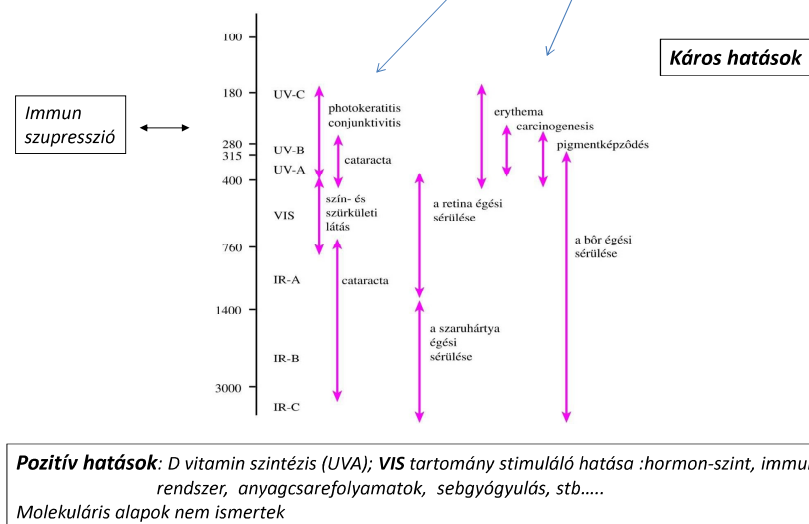

A fényelnyelés tartományai és az emberi szervezet

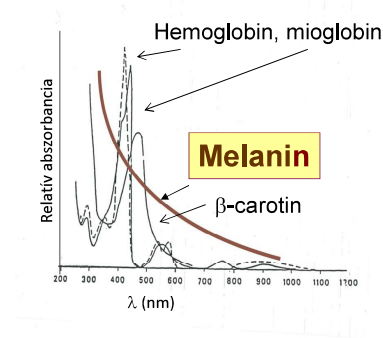
Az UV tartomány hatásai szempontjából különösen fontos

A fény-elnyelés elsődleges célszervei : szem, bőr

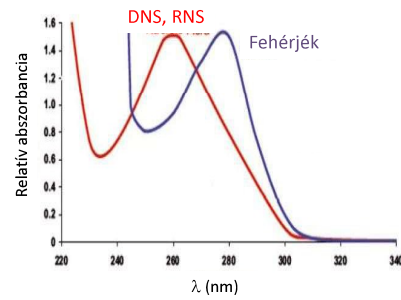
Molekuláris szintről indulva – mi az ami elnyeli a fényt?

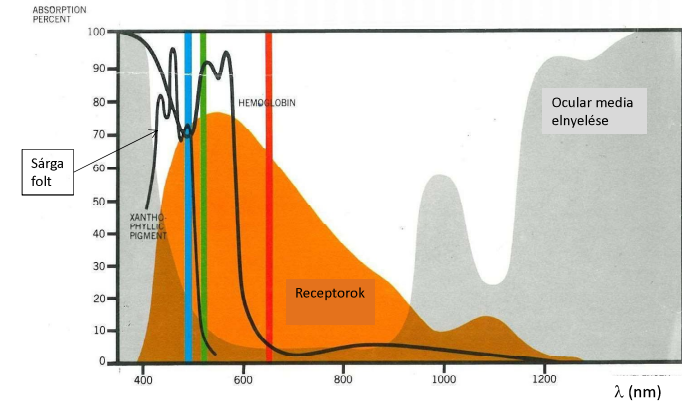
+Exogén kromofórok

- ételfestékek
- gyógyszerkomponensek
- kozmetikumok
- .....

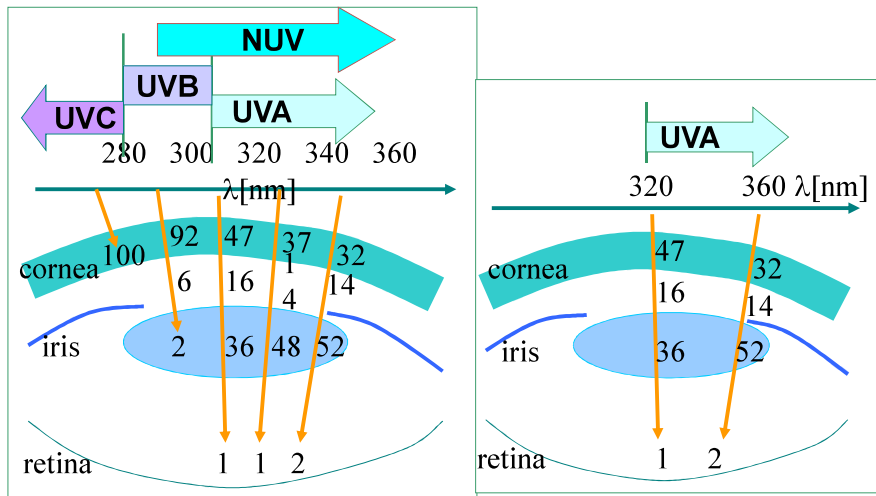
Endogén kromofórok

Fény-elnyelő molekulák a szemben

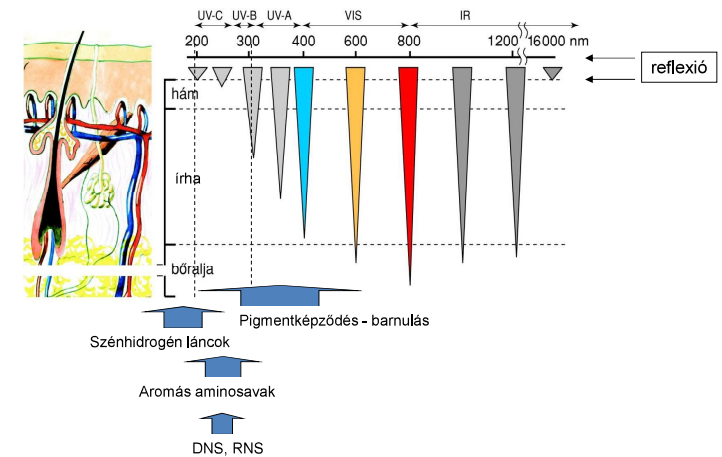

Az UV tartomány veszélyességének alapjai - szem

A fény elnyelődése a bőr rétegeiben – behatolási mélység

Hosszabb hullámhosszak mélyebbre hatolnak, de csak a bőr aljáig!

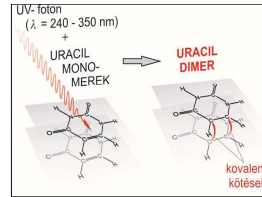
A fényelnyelés lehetséges következményei: fotokémiai reakciók gerjesztett állapotból

UV-elnyelés direkt hatása → DNS, RNS sérülés: pontmutációk

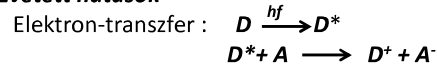
Pirimidin bázisok fotodimerizációja: citozin, timin uracil

Nukleotid bázisok és fehérjék keresztkötése

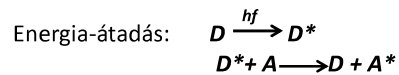
Nukleotid bázisok fotohidratációja

Közvetett hatások

reaktív szabad gyökök

A=oxigén A*=reaktív szinglet oxigén

Fényabszorpció – fényemisszió Gyakorlati jelentőség

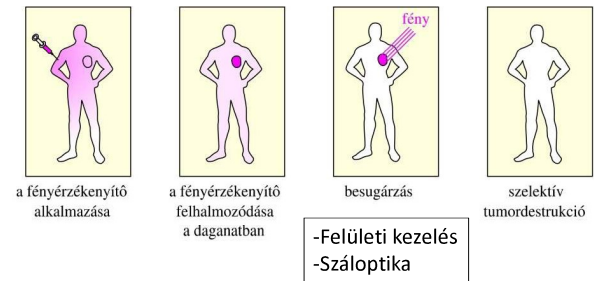
Fotoszenzibilizátorok terápiás alkalmazása

Fotoszenzibilizátor molekula:

nagy hatásfokkal gerjesztődik

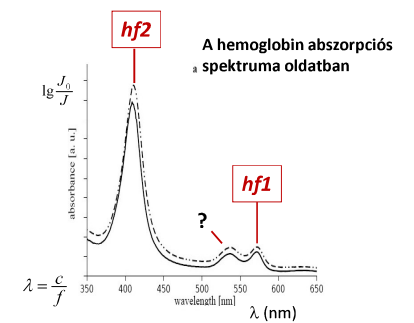
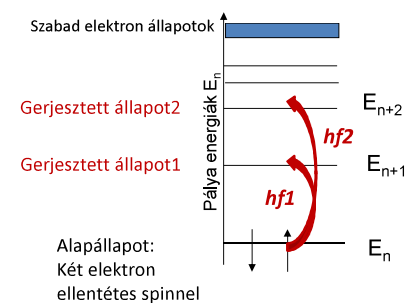
nagy hatásfokkal kelt szinglet oxigént vagy szabad gyökök

ha szelektíven célbajuttatható, fotodegradációt eredményez

Vissza a fényabszorpcióhoz.....

Az abszorpciós spektrum értelmezése

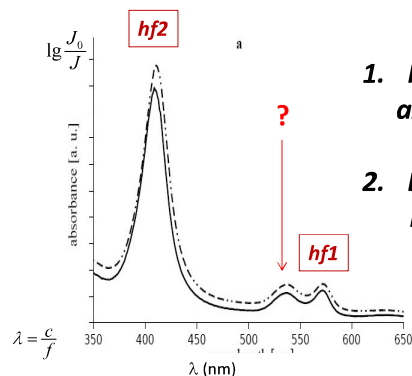

A séma egyszerűsítései:

- a betöltött pályák közül csak a legfelső pályát tüntetjük fel: E_n
- a legfelső pályán két elektron van – a festékek legtöbbje ilyen

A séma kiegészítésre szorul! Problémák:

$$\Delta E = hf \quad \text{teljesül, DE}$$

1. Miért különböznek abszorbanciában az abszorpciós átmenetek?

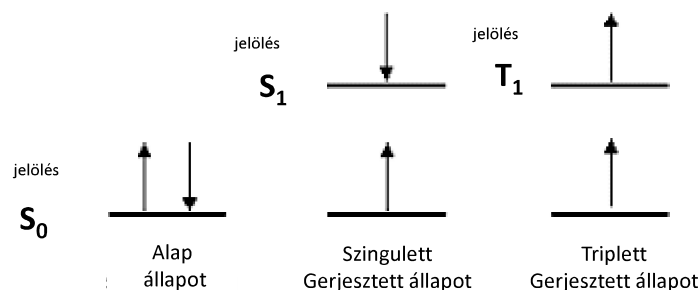
2. Éles abszorbancia maximumok helyett széles „sávok” vannak!

Válasz1: az elektronok gerjesztési átmeneteinek valószínűsége függ attól, hogy milyen kvantumszámú pályák kombinálódnak →
→ kiválasztási szabályok vannak

definíciók:

Szingulett állapot: a molekula összes elektronja párokban kompenzált spinű $\sum_j s_j = 0$

Triplett állapot: egy elektron-pár van azonos spinel $\sum_j s_j = 1$

Gerjesztésnél: $S_0 \rightarrow S_1$ vagy $S_0 \rightarrow S_2$ .....

$S_0 \rightarrow T_1, T_1 \rightarrow S_0$
Tiltott átmenet

Kiválasztási szabályok

Egy elektronátmenet valószínűségét a kiindulási és a végső elektron-vibrációs pálya egymáshoz viszonyított kvantumszámai határozzák meg (hullám-kép):

Mennyit változhatnak a kvantumszámok elektronátmenetben?

$\Delta n = \text{bármennyi}, \Delta l = \pm 1, \Delta m = 0 \text{ vagy } \pm 1$

$\Delta s = 0$

+ vibrációs módusok csatolása

Gerjesztési vagy spontán emissziós átmenetben az elektron spinállapota nem változhat

$$\lg \frac{J_0}{J} = \varepsilon(\lambda) * c * x$$

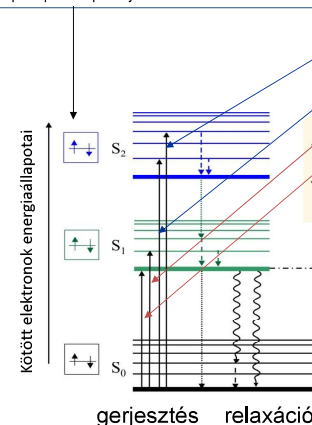
$\varepsilon(\lambda)$

Moláris extinkció kvantumkémiai értelmezése: arányos az „Átmeneti dipólus-momentum”-al

Megengedett, és tiltott átmenetek .....nagy vagy kis valószínűségű átmenetek

Aromás szénhidrogének elektron-átmenetei kiegészítve a vibrációs állapotokkal

A két legfelső elektron spin-állapotai. Gerjesztett állapotban az egyik az alap-, a másik a gerjesztett állapot spin-állapotát jelzi

Abszorpciós átmenetek:

Széles skála! A molekulák vibrációs módusai kihatnak az elektron-állapotokra: „vibronikus” átmenetek

Az elektron-átmenet (alap → gerjesztett) valószínűségének kvantummechanikai származtatása

Born-Oppenheimer közelítés:
Az elektronok a magoktól függetleneknek tekinthetők:
A hullámfüggvény szorzatra bomlik

$$\psi_a(x, Q) = \theta_a(x, Q) \phi_a(Q) \quad M_{a \rightarrow g} = \langle \psi_a | \hat{\mu} | \psi_g \rangle$$

Elektronok   Magok
koordinátái

Átmeneti momentum

$$\vec{\mu} = \vec{\mu}_e + \vec{\mu}_{mag} = \sum q_e * \vec{r}_i - \sum z_j * q_e * \vec{R}_j$$

$$P_{a \rightarrow g} = K_{spin} * |M_{a \rightarrow g}|^2 = const * \int \frac{\varepsilon(f)}{f} df$$

A kiválasztási szabályok kvantummechanikai háttere

$$\vec{\mu} = \vec{\mu}_e + \vec{\mu}_{mag} = \sum q_e^* \vec{r}_i - \sum z_j^* q_e^* \vec{R}_j \quad \text{dipól operátor}$$

$$\psi_a(x, Q) = \theta_a(x, Q) \phi_a(Q) \quad M_{a \rightarrow g} = \langle \psi_a | \hat{\mu} | \psi_g \rangle$$

$$M_{a \rightarrow g}(Q) = q_e \int \theta_a^*(x, Q) [\sum \vec{r}_i] \theta_g(x, Q) dx$$

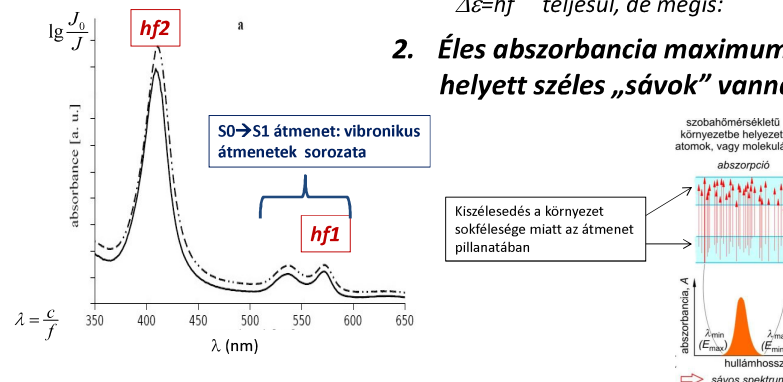
$$M_{gn \leftarrow a0} = \int \phi_{a0}^*(Q) M_{ag}(Q) \phi_{gn}(Q) dQ \cong \overline{M}_{ag} \int \phi_{a0}^*(Q) \phi_{gn}(Q) dQ$$

Atomtörzsek vibrációs állapotai:
g, n -- a gerjesztett molekuláris
elektronállapot n-ik vibrációs állapota

Az elektron-állapotok sémáját molekulákra ki kell egészíteni a vibrációs állapotokkal

$\Delta \varepsilon = hf$ teljesül, de mégis:

2. Éles abszorbancia maximumok helyett széles „sávok” vannak!

Válasz2: kétféle ok: 1. molekulákban vibronikus átmenetek

2. a környezet B.eloszlása energianívókon → a gerjesztett molekula körüli elektromos tér sokfélesége → az elektromos tér perturbálja az elektron-állapotokat

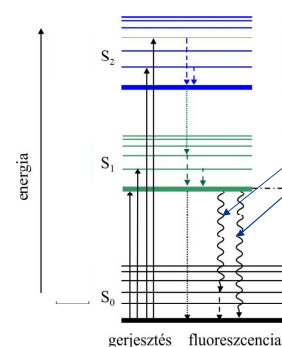
Fényemisszióra vezető jelenségek - fényforrások

- Spontán fotonemisszió gerjesztett elektronállapotból:
Lumineszcencia
- Hőmérsékleti sugárzás
- Fény-emisszió indukált emisszió révén: LASER
- LED : elektronok és lyukak elektromos tér által indukált rekombinációja szilárd (kristályos) félvezető diódákban

Spontán fényemisszió gerjesztett elektronállapotból: Lumineszcencia

Két fajtája: $S_n \rightarrow S_0$ átmenet **Fluoreszcencia**
 $T_1 \rightarrow S_0$ átmenet **Foszforeszcencia**

Fluoreszcencia

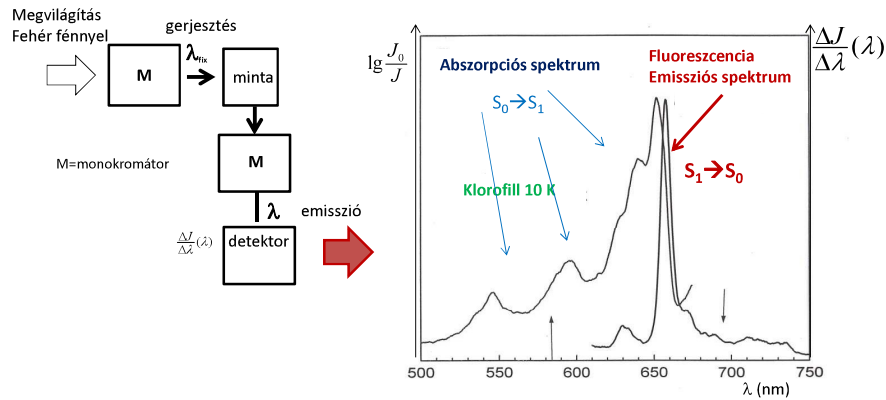
Relaxáció fotonemisszióval szingulett állapotok között

1.Kasha -szabály

Környezetükkel kölcsönható molekulák fluoreszcencia emissziója a **legalsó gerjesztett elektronállapot legalsó vibrációs szintjéről** történik az alapállapot vibrációs szintjeire, bármilyen magasabb nívóra is történt a gerjesztés.

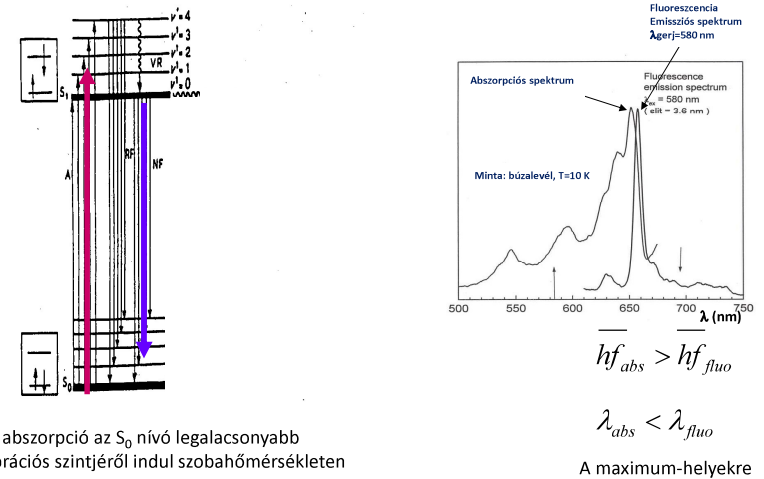
2. Fluoreszcencia spektroszkópia

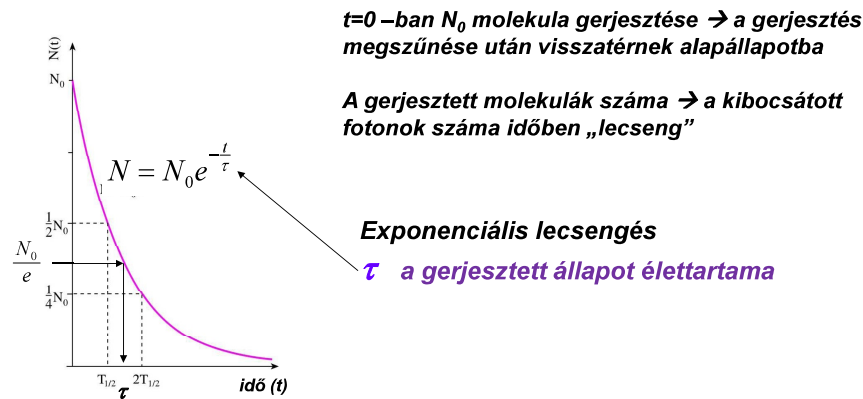
Fluoreszcencia gerjesztési spektrum: $\frac{\Delta J}{\Delta \lambda}(\lambda_{fix})$ a λ_{gerj} függvényében $\rightarrow$ arányos az abszorpciós spektrummal

3. Stokes-shift

Az abszorbeált és emitted fotonenergiák átlagai az emisszió előtti relaxáció és a vibrációs állapotok miatt nem egyeznek meg

4. A gerjesztett állapot élettartama – fluoreszcencia lecsengés

A szingulett gerjesztett állapot (S_1) élettartama rövid $\sim 10^{-9}$ s

Köszönöm a figyelmet!